

CHARLES E. FRAZIER, JAN WŁODAREK

INTEGRACJA TEORII DEWIACJI. PODEJŚCIE INDUKCYJNE Z ZASTOSOWANIEM MATERIAŁÓW BIOGRAFICZNYCH

1. WSTĘP

Socjologia dewiacji mając bodajże więcej teorii niż jakakolwiek inna dziedzina nauk społecznych znajduje się, w zależności od punktu widzenia, w sytuacji szczęśliwej bądź nieszczęśliwej. Większość tych teorii może być z grubsza sklasyfikowana w ramach jednej z czterech lub pięciu ogólnych teoretycznych tradycji. Wszakże klasyfikacja ta ułatwia jedynie studentami lub badaczowi uporządkować wielką liczbę istniejących teorii, mało jest natomiast przydatna dla wysiłków zmierzających do inegracji lub syntezy owych teorii.

W niniejszym artykule zajmiemy się zagadnieniem integracji teorii, uwzględniając materiały biograficzne jako narzędzie syntezy różnych koncepcji i zasad. Szczególną uwagę zwrócimy na odnośne zastosowanie życiorysów i innych dokumentów osobistych, których rzecznikami byli Thomas i Znaniecki¹. Integracja jest oczywiście czynnością o wiele bardziej złożoną niż tylko proste połączenie rozmaitych teorii. Wymaga ona koniecznie uwzględnienia przede wszystkim stopnia zgodności podstawowych założeń poszczególnych teorii, zwłaszcza tych, które odnoszą się do istoty działania społecznego i osobowości. Uwzględnione muszą być także różnice zarówno co do stopnia abstrakcji, jak i co do szczególnego przedmiotu analizy każdej teorii. Nawet bowiem teorie zgrupowane z trudem w jednej klasie, jak na przykład teorie kulturowego wsparcia (*cultural support theories*) mogą wychodzić z różnych założeń lub skupiać się na różnych przedmiotach analizy. Dla przykładu, jedną z różnic między teoriami anomii Mertona² a Clowarda i Ohlina³ jest to, iż Merton uważa, że istniejąca obiektywnie blokująca struktura tworzy warunki sprzyja-

¹ W. I. Thomas, F. Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe and America*, Chicago 1918, przekład w języku polskim, Warszawa 1976.

² R. K. Merton, *Social Structure and Anomie*, *American Sociological Review* 3/1938, s. 672 - 682.

³ R. A. Cloward, L. Ohlin, *Delinquency and Opportunity: A Theory of Delinquent Gangs*, New York 1960.

jące dewiacji, podczas gdy Cloward i Ohlin uważają, że percepcja blokowanych możliwości przez jednostkę, a nie rzeczywistość, powoduje dewiację. Stąd też niemożliwe jest proste połączenie tych teorii, ponieważ, mają one wyraźnie różne założenia dotyczące działania społecznego, jak i odmienny jest zasadniczy przedmiot badania każdej z tych teorii. Dla Mertona przedmiotem analizy jest struktura celów i instytucjonalizacja (legalność) środków w kulturze, gdy dla Clowarda i Ohlina głównym przedmiotem analizy i podstawą społecznego działania jest subiektywna percepcja struktury.

W literaturze amerykańskiej istnieją liczne próby integracji teorii dewiacji⁴. Jednakże, z wyjątkiem pracy Akersa⁵, w której autor ogranicza się do integracji tylko dwu wybranych teorii, żadna z pozostałych prób nie jest zadowalająco systematyczna. Wspomniane prace są zasadniczo dedukcyjnymi próbami połączenia koncepcji i zasad teorii o randze intuicyjnego odniesienia albo ogólnej wiarygodności z badań lub literatury. W żadnej z tych prac nie próbuje się również ustalić w świetle nowych danych, jakie zasady wydają się mieć empiryczną rację i jakie teoretyczne koncepcje i zasady są rzeczywiście połączone w empirycznym świecie. Próby badań w tym kierunku podejmował już Frazier⁶, lecz nie rozwinął ogólnej teorii na podstawie wyników tych badań. Artykuł niniejszy rozszerza te badania poprzez wypracowanie podejścia do teoretycznej syntezy, opartej na przypadkach empirycznych. Przy tym celem artykułu jest nie tyle dokonanie integracji głównych teorii dewiacji w postaci ogólnej teorii, ile zwrócenie uwagi na to, w jaki sposób można integracji tej dokonać oraz na przydatność materiałów biograficznych jako teoretycznego narzędzia.

W celu podkreślenia wagi wszechstronnego rozważania podstawowych założeń głównych teorii i tez, które wyjaśniają dewiację, poddamy bliższej analizie dwie wyróżniające się teoretyczne tradycje w socjologii dewiacji — socjalizacji i społecznej reakcji. Pierwszą kategorię przyjmujemy za Frazierem⁷, druga natomiast jest stosowana powszechnie w so-

⁴ Zob. m. in. R. J. Akers, *Deviant Behavior: A Social Learning Approach*, Wadsworth 1973; R. Quinney, *The Social Reality of Crime*, Boston 1970; J. DeLamater, *On the Nature of Deviance*, *Social Forces* 46/1968; w pracy zbiorowej *Social Deviance*, Philadelphia 1975; artykuły: J. C. Haekler, *A Developmental Theory of Delinquency*; L. T. Wilkins, *The Deviance-Amplifying System*; R. A. Farrel, T. J. Marrione, *Conforming to Deviance*. W literaturze polskiej próby integracji teorii dewiacji podejmuje A. Siemaszko w pracach: *Spoleczna geneza przestępczości. Wokół teorii zróżnicowanych powiązań*, Warszawa 1978; *Teoria zróżnicowanych powiązań*, Warszawa 1978; *Teoria zróżnicowanych powiązań a koncepcja naznaczenia społecznego: Podejście konkurencyjne czy komplementarne?*, *Studia Kryminologiczne*, Kryminalistyczne i Penitencyjne, t. 9, Warszawa 1979.

⁵ R. J. Akers, op. cit.

⁶ Ch. E. Frazier, *Theoretical Approaches to Deviance: An Evaluation*, Columbus-1976.

⁷ Ibidem.

cyjologii amerykańskiej⁸. Podejście według teorii socjalizacji obejmuje teorie dewiacji wywodzące się z tradycji „kulturowej transmisji”, „anomalii”⁹ i „kulturowego konfliktu”. Teorie objęte w ramach tej kategorii odnoszą się do socjalizacji, ponieważ skupiają się na zachowaniu się jednostek lub pewnych grup społecznych podlegających normalnej socjalizacji. W ramach kategorii społecznej reakcji mieszczą się teorie, które odnoszą się, ogólnie rzecz biorąc, do szkoły naznaczenia społecznego (*labeling school*). Teorie te skupiają się wokół zagadnienia społecznej reakcji innych na indywidualnych aktorów społecznych i ich zachowanie.

W ostatnich latach, rzecznicy tych dwu podejść uwikłali się w sporach co do stopnia, w jakim każde z nich przedstawia całościowe wyjaśnienie dewiacji, jej istotę, źródła i rozwój. Wielu socjologów¹⁰ wyraża wątpli-

⁸ E. M. Lemert, *Social Pathology*, New York 1951; E. M. Schur, *Labeling Deviant Behavior*, New York 1971.

⁹ Kategoria ta nie obejmuje wszystkich koncepcji, które zalicza się do tradycji anomalii. W teorii anomalii wyróżnia się co najmniej dwa kierunki. W jednym uważa się, że warunki „anomalii” frustrują normalną jednostkę, która zinternalizowała normy swej kultury i wywołują różne jej behawioralne adaptacje; niektóre spośród nich są dewiacyjne (R. K. Merton, op. cit.; A. K. Cohen, *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*, New York 1955; R. A. Cloward, L. Ohlin, op. cit.). W drugim natomiast kierunku, „anomalia” widziana jest jako przeszkoda w internalizowaniu norm albo jako dyslokacja norm kontrolujących, które już zostały zinternalizowane. Zgodnie z tym kierunkiem jednostka podatna jest po prostu na patologiczne wzory zachowania (T. Parsons, *The Social System*, New York 1951; H. W. Dunham, *Anomie and Mental Disorder*, w: *Anomie and Deviant Behavior*, New York 1964; Ch. R. Snyder, *Inebriety, Alcoholism and Anomie*, w: *Anomie and Deviant Behavior*, New York 1964). Prace odpowiadające tylko pierwszemu wyróżnionemu tu kierunkowi włączyliśmy do naszych rozważań.

¹⁰ H. S. Becker, *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*, New York 1963; D. H. Wrong, *The Over socialized Conception of Man in Modern Sociology*, *American Sociological Review* 26/1961, s. 183-193; D. Matza, *Delinquency and Drift*, New York 1964; tenże, *Becoming Deviant*, New Jersey 1969; J. P. Gibbs, *Conceptions of Deviant Behavior: The Old and the New*, *The Pacific Sociological Review* 9/1966, s. 9-14; R. J. Akers, *Problems in the Sociology of Deviance: Social Definition and Behavior*, *Social Forces* 46/1968, s. 455-465; D. J. Bordua, *Recent Trends: Deviant Behavior and Social Control*, *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 369/1967, s. 149-163; A. W. Gouldner, *The Sociologist as Partisan: Sociology and the Welfare State*, *The American Sociologist* 3/1968, s. 103-116; E. M. Schur, *Reactions to Deviance: A Critical Assessment*, *American Journal of Sociology* 75/1969, s. 309-322; tenże, *Labeling Deviant...*, op. cit.; W. R. Gove, *Societal Reactions as an Explanation of Mental Illness: An Evaluation*, *American Sociological Review* 35/1970, s. 873-884; J. D. Douglas, *American Social Order*, New York 1971; D. C. Gibbons, *Observations on the Study of Crime Causation*, *American Journal of Sociology* 77/1971, s. 262-278; M. Mankoff, *Societal Reaction and Career Deviance: A Critical Analysis*, *The Sociological Quarterly* 12/1971, s. 204-218; W. A. Rushing, *Individual Resources, Societal Reaction, and Hospital Commitment*, *American Journal of Sociology* 77/1971, s. 511-526; T. G. Chiricos, P. D. Jackson, G. P. Waldo, *Inequality in the Imposition of a Criminal Label*, *Social Problems* 19/1972, s. 533-572; A. Thio, *Class Bias in the Sociology of*

wości co do względnej odpowiedniości tych dwu podejść w badaniu dewiacji.

Dyskusja dotycząca obu tych podejść toczy się zwłaszcza wokół kontrowersji czy każde z nich rozważane z osobna jest wystarczające do wyjaśnienia zjawiska dewiacji. Gove¹¹ twierdzi, że dewiacyjne zachowanie nie jest wyjaśnialne zadowalająco przez teorię, jeśli nie wyjaśnia ona zarówno pierwszej instancji czy pierwszego przypadku dewiacyjnego zachowania, jak i wzoru tego zachowania. Rozumowanie to przyjmuje się z reguły jako dowód wyższości teorii socjalizacji nad teoriami społecznej reakcji; pierwsze bowiem zakładają wyjaśnienie źródeł wzoru dewiacji, drugie natomiast nie. W teoriach socjalizacji przyjmuje się założenie, że początkowe przyczyny pierwszych przypadków ukształtowanej formy naruszenia reguł¹² mają istotne znaczenie w dalszych fazach dewiacji. Z kolei przedstawiciele teorii społecznej reakcji powiadają, że początkowe przyczyny zachowania naruszającego reguły społeczne mogą być przyczynowo nieistotne w określaniu rozwoju wzoru zachowania dewiacyjnego i dewiacyjnej tożsamości. Żadnej ze stron tej kontrowersji dotyczącej znaczenia początkowych przyczyn nie da się wzmocnić, ponieważ istnieją przypadki, które uzasadniają oba założenia¹³. Istotne jest jednakże ustalenie, czy ramy zarówno socjalizacji, jak i społecznej reakcji są wystarczające do wyjaśnienia rozwoju wzorów dewiacji i tożsamości w każdym przypadku. Przeprowadzona przez Frazier¹⁴ analiza danych życiorysowych wskazuje na przydatność obu podejść w wyjaśnianiu pewnych przypadków. Stąd też zakładamy, że jedno i drugie podejście teoretyczne może być przydatne dla bardziej ogólnej teorii dewiacji. Jednakże połączenie ich nie jest bynajmniej zadaniem prostym.

2. ANALIZA RÓŻNICUJĄCA JAKO PODSTAWA SYNTEZY

W tej części artykułu wydzielimy zasadnicze postulaty i rozstrzygające twierdzenia, które mogą być wyprowadzone z podejść według teorii tak socjalizacji, jak i społecznej reakcji. W następnej zaś części poka-

Deviance, *The American Sociologist* 8/1973, s. 1-12; P. G. Schervish, *The Labeling Perspective: Its Bias and Potential in the Study of Political Deviance*, *American Sociologist* 8/1973, s. 47 - 57.

¹¹ W. R. Gove, op. cit.

¹² Pierwsze przypadki ukształtowanej formy naruszenia reguł niekoniecznie są jednoznaczne z pierwszymi aktami naruszenia reguł, w które dana jednostka się angażuje. Nie jest to więc pierwszy akt naruszenia reguły w czymś życiu, który jest ważny dla teoretyków socjalizacji. Jest to pierwszy przypadek formy zachowania (np. wyszukana kradzież), która w następstwie utrwała się i staje się istotna w tym powiązaniu.

¹³ Ch. E. Frazier, op. cit.

¹⁴ libidem oraz tegoż, *Socialization, Societal Reaction, and Control Theories: A Look at Patterns in the Development of Theft Behavior*, *Crime and Justice* 5/1977, s. 23 - 32.

żerny jak dane biograficzne mogą naprowadzać nas na odpowiednie sposoby integracji teorii.

Przedstawiciele teorii socjalizacji¹⁵ postulują bardziej zdeterminowany wewnętrznie model człowieka i względnie bardziej statyczny pogląd na osobowość niż przedstawiciele teorii społecznej reakcji. Powyższe założenia teorii socjalizacji wynikają z poglądu, iż zachowanie człowieka jest przede wszystkim produktem jego socjokulturowych doświadczeń i że raz ukonstytuowane w osobowości zachowanie jest wyznaczane głównie przez zinternalizowane standardy¹⁶. Z drugiej natomiast strony, przedstawiciele teorii społecznej reakcji¹⁷ postulują ogólnie woluntarystyczny model człowieka i procesualny model osobowości. Zgodnie z ich poglądem zachowanie człowieka jest bardziej woluntarystyczne i subiektywnie znaczące, jako że osobowość jest ciągle w procesie kształtowania¹⁸, a nie jest ukończona czy ukształtowana. Teorie, które powstały na gruncie tych dwu zasadniczo różnych założeń na temat człowieka i jego osobowości odpowiadają z grubsza alternatywnym modelom funkcjonowania dewiacyjnego zachowania.

W celu bardziej szczegółowej analizy różnicującej te teorie ujmujemy dewiację jako proces składający się z trzech faz: pojawienie się (*emergence*), utrwalanie (*patterning*) i zmiana. Faza pojawienia się odnosi się do czynników wywołujących pierwszy przypadek ukształtowanej formy dewiacji. Utrwalenie z kolei odnosi się do splotu sił wywołujących określone formy dewiacji, które stabilizują się w tendencjach zachowania się jednostki. W końcu zmiana odpowiada przyczynom odejścia od wzoru zachowania dewiacyjnego. Oczywiście jest, że naruszenie reguł zaczyna się w jakimś momencie i czasami utrwała się w określonym systemie dewiacyjnego zachowania. Mniej oczywiście jest to, że naruszenie reguł może się pojawić, ale nie być kontynuowane; może też przebiec przez wszystkie trzy fazy bardzo szybko. Wiadomo, że przypadki realnych jednostek odzwierciedlają te wszystkie zróżnicowania. Stąd też

¹⁵ C. R. Shaw, *The Jack-Roller*, Chicago 1930, s. 165 - 166; tenże, *The Natural History of a Delinquent Career*, Chicago 1931, s. 224; R. K. Mertorn, op. cit.; tenże, *Social Theory and Social Structure*, New York 1968, s. 177; E. H. Sutherland, D. R. Cressey, *Principles of Criminology*, Philadelphia 1966, s. 91 - 92; A. K. Cohen, op. cit.; W. Miller, *Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency*, *Journal of Social Issues* 14/1958, s. 5 - 19; R. A. Cloward, L. Ohlin, op. cit., s. 13, 78, 189.

¹⁶ D. H. Wrong, op. cit.; D. Matza, *Delinquency ...*, op. cit.

¹⁷ F. Tannenbaum, *Crime and the Community*, New York 1938, s. 7 - 20; E. Croffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York 1959; tenże, *Asylums*, New York 1961; tenże, *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, New Jersey 1963; H. S. Becker, op. cit.; R. Quinney, op. cit., s. 13-15; E. M. Demert, op. cit.; tenże, *Human Deviance, Social Problems, and Social Control*, New Jersey 1967; T. Scheff, *Being Mentally Ill*, Chicago 1966.

¹⁸ R. Quinney, op. cit.

Ogólne twierdzenia teorii socjalizacji i teorii reakcji społecznej w odniesieniu do faz dewiacji

Twierdzenia teorii socjalizacji		
Faza pojawienia się	Faza utrwalania	Faza zmiany
Dewiacyjne zachowanie społeczne jednostki wywołują zinternalizowane przekonania (normy i wartości). Przekonania te kształtują percepcję jednostki i w końcu jej zachowanie jako dewiacyjne bądź niedewiacyjne.	Zachowanie dewiacyjne utrwała się w rezultacie internalizacji przekonań (norm i wartości), które formują oś osobowości jednostki. W konsekwencji tego, zachowanie jej kształtują wewnętrzne, zmuszające siły osobowości i zewnętrzne wsparcie ze strony znaczącej dla dewianta kultury.	Zmiana wzorów dewiacyjnego zachowania wymaga: 1) desocjalizacji jednostki, aż do rozbicia jej dewiacyjnych przekonań i 2) resocjalizacji, aż po zinternalizowanie przez jednostkę konwencjonalnych norm i wartości.
Twierdzenia teorii reakcji społecznej		
Dewiacyjne zachowanie społeczne jest rezultatem akceptacji i konformizmu jednostki wobec negatywnych oczekiwań, zawartych w narzuconych jej naznaczeniach jako dewianta. Naznaczenia te uprzedzają dewiacyjne zachowanie; są narzucane jednostce lub grupie społecznej, ponieważ odbiega ona od konwencjonalnych standardów. Jednostka otrzymuje „etykietkę”, że należy oczekiwać, iż zaangażuje się ona w zachowanie dewiacyjne i skutkiem tego jest traktowana jak gdyby już dewiantem była.	Zachowanie dewiacyjne utrwała się przede wszystkim dlatego, że jednostka jest przedmiotem reakcji jako osoba z gruntu dewiacyjna. Treść tej reakcji odpowiada podzielnemu wspólnie, stereotypowemu pojęciu dewiacji, zawierającemu oczekiwania konformizmu wobec nakazów tego stereotypu. Zachowanie jednostki, raz naznaczonej, jest wiarygodne tylko wówczas, jeśli jest zgodne z tym stereotypem. W końcu, jednostka poddaje się sugestiom naznaczenia społecznego, a następnie może sprawdzić się w tym procesie przez zachowanie dewiacyjne.	Zmiana jest następstwem celowej i wolicjonalnej decyzji dewianta odnośnie do porzucenia dewiacyjnego zachowania. Podjęcie takiej decyzji może być stymulowane przez zmianę położenia społecznego lub reakcji innych wobec dewianta.

Uwaga: Twierdzenia te zostały przygotowane na podstawie gruntownej analizy prac wielu autorów reprezentujących tak podejście według teorii socjalizacji (C. R. Shaw, *The Jack-Roller*, op. cit., s. 165-166; tenże, *The Natural History...*, op. cit.; C. R. Shaw, H. D. McKay, *Juvenile Delinquency and Urban Areas*, Chicago 1942; E. H. Sutherland, *Principles of Criminology*, Philadelphia 1939; E. H. Sutherland, D. R. Cressey, op. cit.; D. R. Cressey, *Changing Criminals: The Application of the Theory of Differential Association*, *American Journal of Sociology* 61/1955, s. 116-120; R. K. Merton, *Social Structure...*, op. cit., tenże, *Social Theory...*, op. cit.; A. K. Cohen, op. cit.; W. Miller, op. cit.; R. A. Cloward, L. Ohlin, op. cit.), jak i podejście według teorii reakcji społecznej (F. Tannenbaum, op. cit.; E. M. Lerner, op. cit.; tenże, *Human Deviance, Social Problems, and Social Control*, New Jersey 1967; H. S. Becker, op. cit.; E. Goffman, *The Presentation...*, op. cit.; tenże, *Asylums*, op. cit.; tenże, *Stigma...*, op. cit.; R. Quinney, op. cit.).

konieczne jest, aby każde wyczerpujące podejście teoretyczne do dewiacji wyjaśniało każdą z tych faz z osobna, jak i w ich kombinacji.

Faza zmiany nie była dotąd przedmiotem szczególnej uwagi w badaniach i teoriach dewiacji. Wydaje się jednak, że ma ona istotne znaczenie z punktu widzenia wszechstronnego wyjaśniania zjawiska dewiacji. W świetle wyników badań, zdecydowana większość badanych przypadków społecznie nie przystosowanych¹⁹, a także innego rodzaju dewiantów²⁰ zmieniło kiedyś, często kilkakrotnie, swoje zachowanie dewiacyjne w ciągu życia. Co więcej, zmianę ujmujemy tutaj jako fazę dewiacji również dlatego, ponieważ stwarza ona możliwość dodatkowej weryfikacji na gruncie poszczególnych teorii 1) alternatywnych postulatów dotyczących działania społecznego i osobowości oraz 2) twierdzeń wyjaśniających pojawienie się i utrwalanie dewiacji.

Można twierdzić, że modele działania społecznego i osobowości utrzymują się o tyle, o ile czynniki wywołujące odejście od wzorów dewiacyjnego zachowania tłumaczą się w kategoriach głównych założeń tych modeli. Dla przykładu, zgodnie z założeniami teorii socjalizacji, oczekiwać będziemy, że osoba z względnie ukształtowaną osobowością zmieni swoje zachowanie jedynie po uprzednim poddaniu jej odpowiednim formom resocjalizacji albo terapii²¹. Dlatego też uważać możemy, że twierdzenia odnoszące się do pojawienia się i utrwalania dewiacji są bardziej wiarygodne, jeśli czynniki wywołujące te fazy są logicznie zgodne z czynnikami wywołującymi fazę zmiany. Tak więc twierdzenia wyjaśniające rozwój wzorów zachowania dewiacyjnego zyskują dodatkową wiarygodność w świetle odkrycia, że jednostki, u których pojawi się i utrwali dewiacja jako rezultat konformizmu do układu ról ograniczonych w procesie naznaczenia społecznego, zmieniają się wolicjonalnie, gdy zostaną rozszerzone ich role alternatywne.

3. MATERIAŁY BIOGRAFICZNE JAKO NARZĘDZIE SYNTEZY

Łącząc podejścia według teorii socjalizacji i społecznej reakcji należy mieć na uwadze rozbieżności ich podstawowych założeń co do istoty zarówno działania społecznego, jak i osobowości. Pominięcie tych rozbieżności mogłoby doprowadzić do wniosku, że możliwe jest połączenie deterministycznego i procesualnego modelu działania społecznego. Podobnie mogłoby to doprowadzać do połączenia dwu zasadniczo odmiennych źródeł motywacji: z jednej strony siły zinternalizowanych wartości; z drugiej natomiast, siły subtelnych oczekiwań tkwiących w społecznych naznacze-

¹⁹ D. Matza, *Delinquency...*, op. cit.; T. Hirschi, *Causes of Delinquency*, Berkeley 1969.

²⁰ J. Irwin, *The Felon*, New Jersey 1970,

²¹ C. R. Shaw, *The Jack-Roller*, op. cit., D. R. Cressey, op. cit., s. 116-120.

niach dewiacji. Niebezpieczeństw tych uniknąć można, jak się wydaje, stosując podejście indukcyjne oparte na danych biograficznych. Materiały biograficzne są cenne nie tylko z punktu widzenia wiązania różnych teoretycznych koncepcji, ale również jako empiryczna podstawa podejścia indukcyjnego w integracji teorii.

Fakt, że istnieje duży zbiór literatury odwołujący się zarówno do teorii socjalizacji, jak i społecznej reakcji w wyjaśnianiu dewiacji wskazuje, że istnieć muszą przypadki empiryczne, które odpowiadają tak jednej, jak i drugiej teorii. Co więcej, jeśli przyrzeć się bliżej tej literaturze, zauważyć można, że do pewnych przypadków empirycznych roszczą sobie prawo oba te podejścia. Inaczej mówiąc, w pewnych przypadkach empirycznych istnieje wyraźne powiązanie zasad socjalizacji i społecznej reakcji. Wskazywałyoby to na oczywistą potrzebę syntezy teorii socjalizacji i społecznej reakcji. Jak wykazują nasze rozważania teorie te są jednakże sprzeczne w kilku przynajmniej kwestiach. Działanie społeczne nie może być wywołane równocześnie przez siły wewnętrzne i woluntarystyczne. Również osobowość nie może być jednocześnie statyczna i ciągle zmieniająca się. Pojawia się zatem pytanie, jak można wyjaśnić przypadki empiryczne, u których dewiacja jest wynikiem zarówno wewnętrznej, nakazującej motywacji, jak i racjonalnego wyboru. Odpowiedzi na to pytanie dostarczyć mogą nam biografie i dokumenty osobiste jako rodzaj długodystansowych danych o badanych jednostkach. W świetle materiałów biograficznych opublikowanych w różnych pracach²² wahanie się od dewiacji wewnętrznej motywowanej do dobrowolnie wybranej jest wyraźnie widoczne. W pewnych momentach życia jednostki dewiacja jest produktem zinternalizowanych wartości, w innych natomiast dewiacja tego samego rodzaju jest wynikiem dobrowolnego i racjonalnego wyboru. Również osobowość jednostki w tych biografjach obserwować możemy jak względnie ukształtowaną i stałą przez znaczny okres, lecz w ciągu jej życia pojawiały się zmiany w jej samookreślaniu się, źródłach motywacji i w stopniu, w jakim kontrolowała one swoje zachowanie.

Obserwacji tych nie należy traktować jako sprzecznych, ani też jako nieprawdziwych, ponieważ wydają się być antytezą. Należy raczej przyjąć dane pochodzące z biografii i dokumentów osobistych, a nasze wysiłki w celu zintegrowania teorii powinny zmierzać do skonstruowania ogólnej teorii, która mogłaby wyjaśniać oba zestawy informacji. Nie jest wystarczające połączenie determinizmu podejścia według teorii socjalizacji i woluntaryzmu podejścia według teorii społecznej reakcji i otrzymanie częściowo zdeterminowanego i częściowo racjonalnego aktora spo-

²² C. R. Shaw, *The Jack-Roller*, op. cit.; tenże, *The Natural History...*, op. cit.; C. R. Shaw, H. D. McKay, J. F. McDonald, *Brothers in Crime*, Chicago 1938; B. Jackson, *Outside the Law; A. Thief's Primer*, New Brunswick 1972; C. Klockars, *The Professional Fence*, New York 1974; Ch. E. Frazier, *Theoretical Approaches...*, op. cit.

łącznego tak jak to uczynili Matza i Quinney²³, ponieważ dewianci społeczni wydają się w pewnych momentach całkowicie motywowani przez zinternalizowane wartości, a w innych — całkowicie celowo racjonalni w swoich zachowaniach. Przyjęcie z kolei determinizmu podejścia według teorii socjalizacji jest również ułomne, ponieważ założenie to wyklucza możliwość wyjaśnienia dewiacji woluntarystycznej.

Najlepsze możliwości wyjaśnienia kwestii dlaczego aktorzy społeczni w pewnych momentach mogą przejawiać dewiacyjne zachowanie jako rezultat zinternalizowanych wartości, w innych natomiast jako rezultat świadomego i celowego wyboru, stwarzają woluntarystyczny model działania społecznego i procesualny model osobowości, przyjęte w teoriach społecznej reakcji. Woluntarystyczny model działania społecznego zakłada możliwość, że aktorzy mogą nawet uwierzyć, że taki wybór odpowiada ich celom. Model ten wraz z procesualnym modelem osobowości zakłada również możliwość, iż po pewnym czasie i w innych warunkach aktorzy mogą odkryć, że to odpowiada ich celom, aby wyglądało, że działają dobrowolnie i racjonalnie²⁴.

Nie jest naszym celem bronienie logiki łączenia tych dwu teorii poprzez adaptację woluntaryzmu i procesualnego modelu osobowości, a odrzucenie determinizmu i statycznego modelu osobowości. Usiłowaliśmy natomiast zwrócić uwagę na wielką złożoność zadania integracji teorii oraz na większą przydatność podejścia indukcyjnego i materiałów biograficznych w rozwiązywaniu tego zadania w porównaniu z podejściem dedukcyjnym i danymi sondażowymi. Większa przydatność danych biograficznych w porównaniu z danymi sondażowymi, dokumentami oficjalnymi czy danymi z wywiadów wyraża się w długodystansowym charakterze danych pierwszego rodzaju i przekrojowym charakterze pozostałych. Dane o charakterze przekrojowym dostarczają na ogół informacji o jednej fazie życia jednostki bądź grupy społecznej. Stąd też mogą być one niewystarczające do ukazania i analizy dynamiki zachowania jednostki, niezbędnej z punktu widzenia zrozumienia i wyjaśnienia dewiacyjnej kariery. Tak jak oglądając fotografię, nie wiemy co się działo zanim obraz został utrwalony, tak też niewiele wiedzieć będziemy, co w historii danej jednostki wpłynęło na jej obecne zachowania, dopóki nie zbadamy jej biografii. Niewątpliwie dane biograficzne dostarczają niezbędnych informacji, jak historia osobnika wpływa na jego obecne zachowanie. Doskonale ukazali to Thomas i Znaniecki w ich klasycznym studium *Chłop polski w Europie i Ameryce* (1918). Wśród wielu dokumentów osobistych wykorzystanych w ich pracy znajduje się również życiorys.

Życiorys dostarcza nie tylko danych długodystansowych, lekceważo-

²³ D. Matza, *Delinquency...*, op. cit., R. Quinney, op. cit.

²⁴ Szerzej pisze o tym Ch. E. Frazier, *Theoretical Approaches...*, op. cit., s. 209 - 222.

nych w większości badań sondażowych, ale ma również jedną unikalną zaletę, mianowicie jako dokument zasadniczo autobiograficzny zawiera subiektywną ocenę zachowania i znaczenie tego zachowania dla jego autora. W kontekście naszego obecnego problemu wspomniana zaleta życiorysu stwarza możliwość badania relacji między strukturą społeczną a działaniem społecznym. Relacja ta jest centrum uwagi wszystkich socjologicznych podejść do dewiacji i należy się do niej odwołać w każdej próbie integracji teorii. Inną zaletą życiorysu jest to, że może być on odtwarzany w dowolnym czasie i opierać się na różnych źródłach, takich jak listy, pamiętniki, wywiady osobiste i pisane biografie²⁵.

*

Synteza teorii dewiacji widziana jest często jako proste połączenie koncepcji i zasad dwu albo więcej teorii. Jeśli jednak przyjrzeć się bliżej poszczególnym teoriom dewiacji, które wywodzą się z różnych teoretycznych i metodologicznych tradycji okaże się, że synteza nie jest zadaniem prostym. Podejmując w tym artykule próbę analizy dwu dominujących socjologicznych podejść do dewiacji z punktu widzenia ich integracji, staraliśmy się zwrócić uwagę jak bardzo złożone jest to zadanie. Mimo, że nie rozwiązaliśmy go do końca, wydaje się nam, że sugerowane przez nas podejście indukcyjne z zastosowaniem materiałów biograficznych może być płodne w dalszych usiłowaniach syntezy i integracji teorii dewiacji.

INTEGRATION DE LA THEORIE DE DEVIATION. APPROCHE INDUCTIVE EMPLOYANT LES MATERIAUX BIOGRAPHIQUES

Résumé

Le présent article est un essai d'intégrer de différentes théories de déviation. Cet essai a été entrepris en suite de rapproche inductive employant les matériaux biographiques en tant que principale source empirique.

Les deux auteurs analysent plusieurs théories classées dans les deux traditions générales de la sociologie de la déviation — socialisation et la réaction sociale. Par rapport aux données biographiques, cette analyse basée sur les données empiriques démontre la convergence de nombreuses thèses et assertions faisant partie de ces théories malgré leurs hypothèses divergentes. Bien que cet article ne présente pas de synthèse complète au niveau plus général que les théories analysées, il montre pourtant la possibilité d'atteindre cette synthèse grâce à l'approche inductive qu'il emploie. Il souligne aussi — selon leurs auteurs — l'utilité des biographies des individus et d'autres documents personnels en tant qu'instrument théorique de l'intégration et de la synthèse.

²⁵ R. C. Angell, *A Critical Review of the Development of the Personal Document Method in Sociology 1920 - 1940*, w: L. Gottschalk, C. Kluckholm, R. C. Angell, *The Use of Personal Documents in History, Anthropology and Sociology*, New York 1945.